

Gyetzvai Mária

Az I. világháború mint szerb expanziós politika beteljesedése

Elkoptatott bölcsesség, mégis érdemes újra és újra leszögezni: a háborúk nem a hadüzenettel kezdődnek: az odáig vezető folyamatok a felszín alatt már jóval korábban elkezdődnek és a feltételek napvilágra kerülésükhöz sokáig érlelődnek, mire mindenki számára láthatóvá lesznek. Az I. világháború még csak nem is a Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége elleni sarajevói merénnyel kezdődött. Csupán magában a Monarchia által annektált Bosznia-Hercegovinában is több merénylet, illetve merényletkísérlet előzte meg. Több hadjárat, fegyveres összecsapás, amelyet külön háborúként tárgyal és saját névvel illet a történelemtudomány – mint pl. a krími háború,¹ a balkáni háborúk² – valójában az I. világháború előjátékai voltak. Ha így tekintünk rájuk, azzal automatikusan megkérdőjelezzük azt a széles körben hangoztatott és elfogadott véleményt is, hogy az első nagy világháború váratlanul tört ki, valójában senki sem akarta és nem készült rá. Igaz lehet ez az európai lakosság nagy részére, mert belefeledkezett a napóleoni háborúk óta tartó hosz-

¹ A legjelentősebb fegyveres konfliktus Európában, a napóleoni háborúk és az I. világháború között. Szokványos orosz–török háborúként indult (szám szerint a tizedik volt a sorban), 1853-ban. A kezdeti orosz sikerek azonban nyugtalanítani kezdték az európai hatalmakat, s az orosz terjeszkedést megállítandó 1855-ben Franciaország, Nagy-Britannia és a Szárd Királyság Törökország segítségére siettek. A brit politika elsősorban India miatt tartotta megengedhetetlennek Oroszország térnyerését a stratégiailag nagyon fontos tengerszorosok térségében. Franciaország a napóleoni háborúk okozta presztízsvesztését és az 1815-ös bécsi rendezés revízióját akarta elérni, vagyis nemzeti elvek szerint átrendezni Európát. Ehhez a Krími háború jó bevezetőnek tűnt. A háborút lezáró Párizsi Kongresszus (1856) az oszmán birodalmat a nagyhatalmak gyámsága alá helyezte, megteremtette a közvetlen nyugati beavatkozás lehetőségét, vagyis hogy annak széthullása a nagyhatalmak ellenőrzése alatt történjék.

² 1912–13. Az első balkáni háborút az oroszok bábáskodásával életre hívott Balkáni Szövetség (Bulgária, Görögország, Montenegró és Szerbia) vívta az oszmán birodalommal, a másodikat az előző utáni osztozkodással elégedetlen Bulgária korábbi szövetségeseivel és Romániával, valamint az oszmán birodalommal.

szű békeidőbe és a három nagy birodalom által biztosított – látszólagos – állandóságba. A politika alakítóira azonban nem. Sőt az európai értelmiség nagy része is meg volt győződve a háború kitörésének elkerülhetlenségéről, innen a századvég sötét előérzetektől terhelt művészete. Közülük sokan arra is számítottak, hogy a háború utat nyit majd egy igazságosabb társadalmi berendezkedésnek, s ezért nem is volt ellenükre, amikor bekövetkezett. Ez az „igazságosabb társadalmi berendezkedés” azonban, ahol bekövetkezett is, rövid életű volt, Oroszország kivételével. A háború kiterjedését, az általa okozott pusztítást és következményeit az európai politikai berendezkedésre valóban kevesen ismerték fel, legalábbis a kezdet kezdetén. Az uralkodó vélekedéssel ellentétben ezek egyike volt II. Vilmos, német császár, aki nem kevesebbert próbált közvetíteni Ausztria és Szerbia között, minthogy „megmentse Európát”³ Azt sem sokan sejtették, hogy ez a háború katonailag más lesz, mint a korábbiak, s ugyanazokkal a módszerekkel, fegyverekkel, taktikával nem lehet megnyerni. Az előbbire, s azon belül nemcsak az európai, hanem az észak-afrikai és közel-keleti berendezkedés megváltoztatására vonatkozóan azonban tervek tucatjai készültek, mert minden politikus számára világos volt, hogy az oszmán-török birodalom széthullása idő kérdése csupán. Ezt senki sem akarta készületlenül várni, mindenekelőtt, természetesen, azok az országok nem, amelyeket közvetlenül érintett a Balkánon várhatóan kialakuló hatalmi vákuum: a „nagyok” közül elsősorban Ausztria-Magyarország és a cári Oroszország sorolhatók ide. Ezeknek a terveknek a megvalósíthatósága gyakran változott az akkori képlékeny, sokszereplős, úgyis mondhatnánk sok ismeretlenes politikai egyenletben. Hol az egyik tűnt valószínűbbnek, hol a másik. A török uralom alól felszabaduló balkáni területek felosztását célzó, a nagyhatal-

³ II. Vilmos ígyekezete és az orosz háborús törekvések egyértelműen megmutatkoznak azokból az unokafivéréhez, II. Miklós orosz cárhoz írt leveleiből, amelyeket a cári külügyminisztériumnak az I. világháború kitörését közvetlenül megelőző időszakban keletkezett archív iratai között a bolsevik hatalom hozott nyilvánosságra 1923-ban. Angol nyelvű kiadása: *How the War Began in 1914. Being the Diary of the Russian Foreign Office from the 3 rd to the 20 th (Old Style) of July 1914. Published by the "Red Archives" Department of the Russian Soviet Government in their "Historical Journal" Vol. 1923.* George Allen & Unwin, London, 1925.

mak által propagált felosztási módok és a félsziget államai által kidolgozott elképzelések egyaránt magukban hordozták a fegyveres konfliktus lehetőségét. A „tervezetők” többsége azonban nyilvánvalóan reménykedett abban, hogy ezek csupán helyi háborúk lesznek. A nagyhatalmak tervei, hogy tudniillik egymás között osztják fel a területet, eleve involválták a külső kényszerítő erő, alkalmasint fegyverek alkalmazását. A balkáni államok elképzelései a kérdéses területek saját körben való felosztására szintén nem tekinthetők a belső, szerves fejlődés eredményének, ami közmegegyezésen alapult volna, hanem a saját érdekszféra kiterjesztését célozták, tekintet nélkül a többiekére, s készek voltak ezeket akár fegyverrel véghezvinni. Nem lettek volna békés úton kivitelezhetők azok a rendezési tervek sem, amelyekkel egy-egy balkáni állam próbálta valamelyik nagyhatalommal szövetkezve növelni a területét a többiek rovására. A nagyszámú terv között több olyan is akadt, amelyik a Balkán felosztását összekapcsolta az európai határok nagyobb mértékű átrendezésével, és feltelezte nemcsak a török birodalom, hanem Ausztria-Magyarország felosztását is.⁴

Valójában szinte csak a rendelkezésre álló terjedelem kérdése, hogy meddig megyünk vissza a szerb történelembe a nagy háború okait keresve. Lehet érvet találni akár amellett is, hogy egészen a XIV. századig, Dusán cár birodalmáig⁵ nyúljunk vissza, hiszen a szerb politikai elit erre hivatkozva formált jogot arra, hogy a török uralom alól felszaba-

⁴ Ezek többé-kevésbé ismertek voltak a monarchiabeli politikusok előtt is. Így pl. Andrassy Gyula, a Monarchia utolsó külügyminisztere tartott a két szerb állam, Szerbia és Montenegró egyesülésétől. Szerinte Bosznia-Hercegovina autonómiája előbb-utóbb elvezetett volna a Szerbiával való egyesüléshez, ami megnövelte volna a Monarchiával antagonisztikus ellentétben álló Szerbiát. Ezt volt hivatva megakadályozni Bosznia-Hercegovina anektálása az Osztrák–Magyar Monarchia által.

⁵ Gyermekkorát – anyja származása révén – részben Bizáncban töltötte. 1331-ben a szerb trónt apja elleni lázadással szerezte meg és folyamatos hódításaival a Bizánci Birodalom megszerzésére, a császári cím elnyerésére törekedett. A Bizáncban dülő trónviszályt kihasználva, 1342 és 1348 között, meghódította Macedóniát, Épeiroszt és Thesszaliát. 1345-ben a szerbek és görögök cárjává kiáltotta ki magát. A pátriárkai rangra emelt szerb érsek Szkopjében Szerbia és Románia császárává koronázta 1346-ban. Jóllehet fő célját, Bizánc meghódítását, nem érte el uralkodása alatt, Szerbia lett a Balkán legerősebb állama. Birodalma kérészéletű volt, halála után felbomlott és rövidesen a terjeszkedő törökök zsákmányává vált.

duló balkáni népek egyesítője és sorsának alakítója legyen. Sőt, a XX. században, a széthullóban lévő szocialista Jugoszlávia összetartására tett szerb kísérletek, illetve az azt igazolni hivatott propaganda is azon alapult, hogy egyedül a szerbségnek van olyan dicső birodalmi múltja, amely alkalmassá teszi egy délszláv állam irányítására. A leggyakrabban mégis a szláv népek összefogását hirdető pánszlávizmust⁶ tekintik az Osztrák–Magyar Monarchia legnagyobb ellenségének, a szétzúzását közvetve előidéző eszmeáramlatnak, tehát közvetve az I. világháború egyik kiváltó okának. Ennek igazsága kétségbevonhatatlan, jóllehet politikai hatékonyságát a XIX. század közepétől feléje forduló nagyhatalmi – elsősorban orosz – érdeklődés alapozta meg.

A pánszlávizmus, a szláv népek rokonságának és összetartozásának eszméje, tulajdonképpen a német romantikából sarjadt ki. Megalapozói is németek voltak – August Ludwig von Schlözer (1735–1809) és Johann Gottfried Herder (1744–1803) –, de megjegyzendő, hogy életük e szempontból meghatározó időszakában mindketten az orosz birodalom területén tevékenykedtek. Schlözer történész volt, az etnográfia atyja. Lefordította a kijevi barlangkolostorban, a XII. sz.-ban keletkezett Nesztor-krónikát, s ennek alapján rámutatott a szláv népek rokonságára.⁷ 1761-ben házitanítóként került Szentpétervárra Gerhardt Friedrich Müller orosz történétíró családjához. Egy elmérgesedett vita következtében azonban állás nélkül maradt, s szorult helyzetéből Razumovszkij gróf mentette ki: adjunktusként bejuttatta az orosz Akadémiára, amelynek azután – Nagy Katalin cárnő jóvoltából – 1765-ben rendes tagja lett. Herder kelet-poroszországi születésű volt, Königsbergben tanult, s barátságos érzületeket táplált Oroszország iránt. „*Gesang an Cyrus*” címen névtelenül megjelentetett művét elküldte a felvilágosodással rokonszenvező III. Péter cárnak. 1764 és 1769 között az orosz birodalom részét képező Rigában működött, s éppen a *Rigauer Blatt* hasábjain,

⁶ A közép-, és kelet-európai szláv népek nemzeti öntudatra ébredéséhez kapcsolódó egységmozgalom a XVIII. század végén XIX. század elején. Politikai irányzattá az 1840-es években vált, amikor is a török és Habsburg uralom élő szláv népek egyesítését tűzte zászlajára.

⁷ *Vorstellung seiner Universal-Historie*. Göttingen, Gotha, Dieterich, 1772.

1764-ben jelent meg első, terjedelmes tanulmánya a nyelvekről,⁸ amelyben felbukkan a rá később oly jellemző „nemzeti karakter” fogalma. Herder egy közösségként kezelte a szlávokat, és karakterük legjellemzőbb vonásaként a szorgalmat és a béke szeretetét emelte ki.⁹ Ennek alapján jövendölt fényes jövőt a szláv népeknek (és az olyan, közējük ékelődött, nyelvi szigeteknek, mint a magyar, a teljes felszívódást). A kettejük szellemi örökségéből kisarjadt pánszlávista néprajz, nyelv- és irodalomtudomány kezdetben – legalábbis látszólag – a nyelv, az írás, a népszokások közösségének jelentőségét hangsúlyozta, az ezek iránt való elkötelezettség akkor még jól megfért az iránt az ország érzett lojalitással, amelyben az adott szláv nép él. Egyértelműen megmutatkozik ez Ján Kollárnál, akinek munkásságát áthatja az Adriától az Urálig, a Tátrától a Balkánig terjedő szláv népességű területek kiterjedése feletti lelkesedés, és a várakozás, hogy ez a 60–80 milliós, méltatlanul – pl. a németség és a magyarság erőszakossága folytán – szolgástorba döntött tömeg kitör méltatlan helyzetéből és eléri a megérdemelt fényes jövőt. A politikai érvényesülés igénye azonban szinte kezdettől áthatja a pánszláv mozgalmat. Némi eltérést mutat viszont, hogy mely hatalomtól várták ennek megvalósításához a segítséget. Többnyire Oroszországtól, de akadtak olyanok is – mint pl. jól jövedelmező bécsi állásokban működő szlovén hívei –, akik Ausztrián belül képzelték el a Habsburg korona alá tartozó szláv népek egyesülését.

A délszláv népek (horvátok, szerbek, vendek, szlavónok, dalmátok, bosnyákok stb.) etnikai egységét hirdette a horvát Ljudevit Gaj (1809–1872). Részben Pesten végzett egyetemi tanulmányai során ismerkedett meg Ján Kollárral. Az ő hatására tűzte ki célul a délszláv népek egyesítését egy közös irodalmi nyelv és a latin írás segítségével.¹⁰ A nevéhez fűződő „illírizmus” fő posztulátuma az volt, hogy a délszláv népek az általuk benépesített területek ókori lakosaitól erednek. Célja volt a népesség nyelvi egységesítése mellett a regionális megosztottság (a „što”

⁸ *Ueber den Fleiß in mehreren gelernten Sprachen.*

⁹ *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791). *Sämtliche Werke* (‘Összes művei’ (33 kötetben, Olms, Hildesheim, 1967).

¹⁰ *Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja* (Buda, 1830)

nyelvváltozatot beszélő szlavón és dalmát, valamint a „kaj”horvátot beszélő északi területek között) felszámolása is. Szerinte az ellenállás hatékony eszköze lehetett volna a már akkor érezhető nagyszerb törekvéseknek, amelyek a „što” nyelvváltozatot beszélőket szerbeknek tekintették, a „kaj”horvátot beszélőket pedig szlovéneknek. A szlovéneknek Gaj szerint az „illír” nyelv irodalmi használata megkönnyíthette volna az ellenállást az egyre erőteljesebb németesítéssel szemben is. Gaj elképzeléseinek sem a szlovének, sem a szerbek körében nem volt tartós hatása. Sokkal sikeresebb volt nála a szerb Vuk Sztefanovics Karadzics (1787–1864), aki Jernej Kopitar (1780–1844) szlovén származású nyelvész, a bécsi udvari könyvtárban a görög és szláv nyelvű könyvek cenzora segítségével kidolgozta a népnyelven alapuló szerb irodalmi nyelvet. Horvát, szerb és szlovén írók az ő közreműködésével rögzítették Bécsben, hogy az egységes irodalmi nyelv alapja a „što” nyelvváltozat „ijező” formája lesz a latin és a cirill betűs írás egyenlő használatával. A megállapodást azonban egyik fél sem tartotta be. Megjegyzendő, hogy csupán magán-személyek között kötöttetett, s egyetlen intézmény sem csatlakozott hozzá. A szlovének nem vették át a közös nyelvet, hanem megtartották a sajátjukat. A horvátok átvették, pontosabban kizárólagossá tették a közös nyelvet (ami egyébként a legkiműveltebb, a dalmáciai, a XV–XVIII. sz.-i raguzai irodalom nyelve is volt), és lemondtak az ugyancsak értékes irodalmi múlttal rendelkező „kaj” horvátról, de megmaradtak a „što” nyelvváltozat „ijező” formájánál. A szerbek viszont nem ezt, hanem az „ező” formát tették uralkodóvá. Karadzics ugyancsak élvezte Oroszország támogatását, sőt 1826-tól állandó apanázsát is a munkájához.

Sokkal kevésbé ismert, de a szerb külpolitika szempontjából összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségű volt a szláv összefogásnak egy másik, a lengyel Adam Jerzy Chartoryski hercegtől származó gondolata. Chartoryski az 1794-es, Kościuszko-féle felkelés után mintegy túszerként került a cári udvarba. Ott azonban jó baráti viszonyba keveredett I. Sándor cárral, akinek később (1804–1806) külügyminisztere volt. Az 1830-ban a lengyel forradalmi kormány elnöke lett, ezért a felkelés leverése után menekülni kényszerült, s bosszút esküdött minden hatalom ellen, amelyik közreműködött Lengyelország felosztásában (első sorban Oroszország és Poroszország, s kisebb mértékben, de Ausztria

ellen is). Először Angliába ment, ahol szoros kapcsolatba került Lord Palmerston¹¹ külügyminiszterrel és a brit titkosszolgálat fejével. Innen Párizsba vezetett az útja. Onnan küzdött – különösen az angol szabadkőműves páholyokhoz fűződő kapcsolatait kihasználva – az osztrák és az orosz terjeszkedés ellen Délkelet-Európában. Párizsi „főhadiszállása”, az *Hôtel Lambert* a lengyel emigráció központja lett. Deklarált célja az volt, hogy segítse az oszmán és az osztrák iga alatt nyögő szláv népek felszabadulását, hogy azután cserébe ők segítsenek Lengyelország megszabadításában. Chartoryski elképzelése tehát markánsan különbözött a pánszlávizmus fenti hirdetőitől, mert éppen hogy Oroszország ellen próbálta fordítani ezeket a szláv népeket. Palmerstont, aki a színpalak mögött rendkívül hatékony segítőtje volt, a brit birodalmi érdekek gátlátalan érvényesítése vezérelte. Sokszor tett egymásnak látszólag ellentmondó lépéseket, amelyek azonban eredőjüket tekintve egytől egyig a brit befolyást erősítették. A magyar szabadságharcot nem támogatta, mert akkor Nagy-Britanniának az volt az érdeke, hogy Ausztria nagyhatalmi pozíciója fennmaradjon.¹² Az olasz egyesítésért harcoló erőket ugyanakkor támogatta Ausztria ellenében. A bonyolult és állandóan változó politikai erőterben ügyesen, és főként rugalmasan manőverezve új rendet akart Közép-Európában, gyengíteni az orosz befolyást, fékezni a német gazdasági fejlődést és egyesítési törekvéseket. Mindez nagymértékben egybe esett a lengyel emigráció, és annak vezére, Chartoryski céljaival, sőt a szerbekével is, akik frissen kiszabadulva – hathatós orosz támogatással – az oszmán birodalomból¹³ máris Nagy-Szerbia vissza-

¹¹ Viscount of Palmerston, Henry John Temple (1784–1865): 1812 és 1828 között brit hadügyminiszter, több ciklusban külügyminiszter, 1852 és 1855 között belügyminiszter, 1855–58-ban, majd 1859-től haláláig miniszterelnök. Harcolt az orosz befolyás ellen Kelet-Európában.

¹² Szüksége volt rá, hogy ellensúlyozza az orosz befolyást a Közel-Keleten.

¹³ A szerbek két felkeléssel vívták ki függetlenségüket. Az elsőnek (1804–1813) a vezére, a későbbi uralkodói dinasztia alapítója, Petar Karagyorgyevics (1762–1817) volt. Eredeti foglalkozását tekintve kereskedő. A felkelőknek az oszmán túlerővel szemben, hathatós orosz támogatással, a szerb lakta területek egy jelentős darabját sikerült uralmuk alá vonni, Belgrádtól délre, egészen Kosovska Mitrovicáig. 1807-ben saját kormányt állítottak fel. Napóleon Oroszország elleni hadjáratát kihasználva a törökök 1813-ban visszafoglalták a felkelőktől a felszabadított területet. Az első szerb felkelés egyik alvezére,

állításáról ábrándoztak.¹⁴ Ennek az egymásra találásnak az eredménye a szerb politikában a mai napig tetten érhető kettősség: a bűvópataként mindig élő oroszbarátság, és az angol, valamint a francia politikához való érdekalapú kötődés.

Chartoryski felismerte, hogy a hanyatló török birodalom szét- esése olyan hatalmi ütközéseket okozhat Európában, amelyek elvezethetnek a lengyel függetlenség kivívásához. Ezért a különböző európai fővárosokban már meglévő hálózatához csatlakozóan Konsztantinápolyban is létesített ügynökséget. Ennek feladata oroszellenes kozák akciók szervezése volt, illetve az orosz politikai befolyás ellen-súlyozása szerb és bolgár területeken. Elsőként az ukrainai születésű lengyel Michal Czajkowski disszidens politikust és a kozákok életét regényekben feldolgozó írórt küldte Konsztantinápolyba. Rajta keresztül történt meg az első lengyel-szerb kapcsolatfelvétel Czajkowski és az alkotmányvédők¹⁵ között. Tőlük értesült Czajkowski a nagyszerb tervekről, hogy tudnillik Milos Obrenovics fejedelem Szerbia, Bosznia, Hercegovina, Bulgária, Illíria, Dalmácia, a Bánság, Montenegró

a rivális uralkodói dinasztia alapítója, eredetileg szintén kereskedő Milos Obrenovics (1783–1860) indította el a második szerb felkelést, 1815-ben. Ez eredményesebbnek bizonyult. 1817-ben Közép-Szerbia északi területein kivívták az autonómiát, ami később a Szerb Fejedelemség alapjául szolgált, 1878-ban, a Berlini Kongresszuson pedig a teljes függetlenség elnyeréséhez vezetett.

¹⁴ Elsőként a skót David Urquhart tűnt fel a Milos Obrenovics szerb fejedelem udvarában. 1832 és 1837 között összesen háromszor fordult meg Szerbiában. De „segített” a görögöknek is, méghozzá a törökök ellen, akiket pedig a britek taktikai okokból – az orosz befolyás növekedésének akadályozására – tulajdonképpen támogattak, majd a Kaukázusba ment, hasonló megbízatással. A brit Külügyminisztérium tisztviselőjeként fejezte be karrierjét. A *Foreign Office* számára készült jelentésében, 1833-ban, hogy Nagy-Britanniának Szerbiát támogatnia kell, mert alkalmas arra, hogy maga kóré gyűjtse a vele szomszédos szláv népeket, de ki kell vonni az orosz befolyás alól.

¹⁵ Az 1838-ban elfogadott török alkotmány heveny belpolitikai vihart okozott az akkor még vazallus szerb fejedelemségben, mert túl nagy hatalmat adott a Tanácsnak a fejedelem ellenében. A szerb politikusok egy csoportja ezt arra használta fel, hogy megszabaduljon a fejedelemtől, az alkotmány védelmezőjének kiáltva ki magát. A fejedelem Oroszországhoz fordult segítségért, az alkotmányvédők a Portához. A szerb belpolitika orosz–török párharc színtere lett a Szerbia fölötti befolyásért. A felforrósodott belső hangulat elől az alkotmányvédők Isztambulban kerestek menedéket s ott megpróbálták kapcsolatot lépni a Nyugattal. Ez Czajkowski kereszttől sikerül nekik.

és Észak-Albánia egyesítését tervezi, és ehhez keres anyagi forrásokat. Czajkowskinak ezek után nem okozott nehézséget, hogy Chartoryskit, valamint a konstantinápolyi angol és francia követet – akikkel állandó kapcsolatban állt, meggyőzze: egyedül Szerbia alkalmas arra, hogy egyesítse a balkáni népeket, s érdemes a támogatásra. Chartoryski előtt az ilyen irányú szerb tervek nem voltak ismeretlenek, mert korábban, orosz külügyminiszterként, tudomása volt Sztefan Sztratimirovics, karlócai metropolita memorandumáról, amelyben szláv-szerb birodalom (Szerbia a Szerémséggel és tenger mellékel megnagyobbítva) létrehozását kezdeményezte az orosz udvarnál egy orosz herceggel, mint uralkodóval az élén. Ez az információ közrejátszhatott abban, hogy Szerbia a brit politika látóterébe került.

1843-ban Chartoryski külön írásművet szentelt annak, hogy milyennek is kellene lennie a szerb külpolitikának. A *Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*¹⁶ – többek között – kiemeli, hogy az orosz befolyásnak bölcsen, de határozottan ellen kell állnia. Szerbia ne forduljon segítségért Oroszországhoz, mert ezáltal az jogot szerezhet a szerb belügyekbe való beavatkozásra. Leszögezi azt is, hogy Ausztria sem akar jót Szerbiának, ezért legfeljebb csak kereskedelmi kapcsolatokat tartson fenn vele. Franciaországnak viszont érdeke, hogy az oszmán birodalom romjain egy vele szövetséges szláv állam jöjjön létre. Biztosította Szerbiát Anglia jóindulatáról is. Rámutatott azonban, hogy igazán akkor lehetne érdekes az angol politika szemében, ha megszerezné a maga számára a tengeri kijáratot, mert akkor közel lenne a Ión-tengeri szigetekhez és Máltához, továbbá, ha belső piacán teret engedne az angol tőkének. Arra is figyelmeztette Szerbiát, hogy terjeszkednie kell, ha nem akarja, hogy maga alá temesse a széthulló török birodalom. Oda kell hatnia, hogy a török és osztrák uralom alatt élő szlávok egyesüljenek. Ennek érdekében baráti viszonyt kell ápolnia a horvátokkal, dalmátokkal, illírekkel. Közelednie kell még a magyarokhoz is, hogy megfossa Ausztriát legfontosabb támaszától. Ha ez nem lehetséges, fel kell készülnie arra, hogy a magyarokkal, mint a szerbek legnagyobb ellenségeivel,

¹⁶ Archives Czartoryski 5404. Az eredeti francia nyelvű szöveget közreadta: D. Stranjakovic, Spomenik Srpske Krajlevske akademije XCI, Belgrád, 1939. 105–115.

előbb vagy utóbb meg kell küzdenie. Ehhez azonban Szerbiát katonailag is meg kell szervezni, katonai akadémiát és lőszergyárakat kell alapítani. Ebben felajánlotta francia útlevéllel érkező és Franciaország védelmét élvező, jól képzett lengyel emigránsok részvételét. Felhívta a figyelmet, hogy mindezt nagyon körültekintően és óvatosan kell végrehajtani, hogy fel ne ébresszék Ausztria és Oroszország gyanúját.

Czajkowski sokat munkálkodott azon, hogy a levert magyar és lengyel szabadságharcosoknak menedéket találjon. Az ellene kiadott orosz és osztrák kiadatási kérelmek, valamint az *Hôtel Lambert* és közte kibontakozó nézeteltérések eltávolították Chartoryskitól s arra kényszerítették, hogy felvegye az iszlám vallást és Mehmet Sadik Pasa néven kezdjen az oszmán birodalomban új életet. Később egy kozák alakulat élén harcolt az oroszok ellen a krími háborúban. Végül az orosz kegyelem birtokában visszatelepült szülőhazájába, Oroszországba, és az ukrán ortodox egyház hívéül szegődött. Chartoryski pedig annak érdekében, hogy minél hatékonyabban tudja az oroszok ellen fordítani a balkáni népeket, 1842-ben Belgrádban is felállította ügynökségét. Megbízottja, Ludwig Zwierkowski (álnéven: dr. Louis Lenoir, 1803–1860) lengyel nemes volt, aki szintén az 1830-as felkelésben való részvétele miatt kényszerült emigrációba. Zwierkowski azonban a kelletténél jobban exponálta magát Mihajlo Obrenovics szerb fejedelem megbuktatásában. Obrenovicsot túlságosan oroszbarátnak tartották ahhoz, hogy a szerb politikát – Chartoryski terveinek megfelelően – el lehessen fordítani Oroszországtól s a nyugathoz kötni, ezért új uralkodó dinasztiára volt szükség: a Karagyorgyevicsokra. Mivel Zwierkowski tevékenysége túlságosan felkeltette az osztrák és az orosz politika érdeklődését, Chartoryski jobbnak látta lecserelni őt, s 1843-ban a szerbeket pártfogoló ügynökeként a cseh–morva születésű – de lehetséges, hogy eredetileg szlovák származású – František Alexandr Zachot (1807–1892) küldte Belgrádba. Zach hadászati elméleti szakemberként sokkal hatékonyabb volt Chartoryski elképzeléseinek megvalósításában. Bécsi joghallgató korában lett a pánszlávizmus lelkes híve. Részt vett az 1830-as lengyel felkelésben, így annak leverése után neki is emigrálnia kellett. Párizsban állapodott meg s katonai tanulmányoknak szentelte magát. Itt ismerkedett meg Chartoryski herceggel, s ügynöke lett. Szerbiában – a kapott

instrukcióknak megfelelően – közeli kapcsolatba lépett Ilija Garasanin¹⁷ külügyminiszterrel. A szerb külpolitikai törekvésekről tőle kapott információk, valamint Chartoryski *Conseils...* -ja alapján 1844-ben elkészítette Szerbia külpolitikai programját. Zach terve¹⁸ „jugoszláv” szelvényben íródott és a délszláv népek egyesítését szabta Szerbia feladatául, hogy majd azután együttes erővel a lengyelek segítségére siessenek, s segítsenek felszabadítani Lengyelországot az orosz és az osztrák iga alól. Külön fejezetet szentelt pl. Szerbia és Horvátország viszonyának. Megállapította továbbá, hogy Boszniában horvátok és szerbek is élnek.¹⁹ Ez azonban egyáltalán nem esett egybe a szerb törekvésekkel, akik Boszniában a katolikusokat és a pravoszlávokat egyaránt szerbeknek tekintették, ahogyan Horvátország lakóinak többségét is. A szerb tervek nem a több nemzetiségű délszláv állam létrehozásáról, hanem Dusan cár birodalmának feltámasztásáról, Nagy Szerbia létrehozásáról szóltak. Ezért Ilija Garasanin ezt a tervet alaposan átdolgozta (1844), s *Nacsertanije* (‘tervezet’) címen elsőként foglalta írásba a nagyszerb terveket. Ez volt és – áttételesen legalábbis – maradt a szerb nemzeti politika alapja a mai napig, bár hivatalosan csak két szerb kormány (Alekszandar Karagyorgyevics és Mihajlo Obrenovics idején) vállalta, mint külpolitikai programját.

Garasanin mindjárt bevezetőben megállapítja, hogy a török birodalom európai területein, szomszédok lévén, Ausztria és Oroszország fognak osztozni. Mindkét hatalom tevékenyen dolgozik ezen. Nagy egyetértésben fel is tudnák a felszabaduló délszláv lakosságú területeket egymás között osztani. Garasanin ezt egy Vidin-Szaloniki vonal mentén tartja elképzelhetőnek, azzal, hogy ami attól nyugatra esik, tehát a

¹⁷ 1812–1874. Gazdag kereskedő családból származott. Maga is vámtisztként kezdte a pályafutását, később a reguláris szerb hadsereg első parancsnoka lett ezredesi rangban. 1843-tól bel-, majd külügyminiszter. Utóbbi pozíciójából orosz követelésre mozdították el, ő azonban ennek ellenére rendületlenül gáncsolta Alekszandar Obrenovics Ausztria-barát politikáját, mert szerinte Szerbiának Franciaországra és Oroszországra kell támaszkodnia. 1853-ban visszatért a külügyminiszteri posztra, s 1867-ig töltötte be azt.

¹⁸ *Zachov sastav* („Plan”), Spomenik Srpske Kraljevske Akademije XCI, Beograd, 1939. 75–102.

¹⁹ Zach később tábornok és vezérkari főnök lett a szerb hadseregben.

szerbek is – Ausztria fennhatósága alá kerülne. Érthető tehát, ha meg kívánják akadályozni, hogy a felszabaduló keresztény lakosságú területeken egy újabb keresztény hatalom jöjjön létre. Ezzel ugyanis megghiúsulnának a Nagy Péter óta dédelgetett orosz álmok Konstantinápoly és a tengerszorosok feletti ellenőrzés megszerzéséről. Ausztria viszont azzal számolhatna, hogy a fennhatósága alá tartozó délszláv lakosságú területekről le kellene mondania. Ebből Garasanin azt a következtetést vonja le, hogy Ausztria minden körülmények között a szerb állam legnagyobb ellensége, közöttük a békesség politikai lehetetlenség, hacsak Szerbia nem hajtja önként igába a fejt.²⁰ Természetes azonban, állapítja meg Garasanin, hogy a többi európai hatalom, Franciaországgal és Nagy-Britanniával az élen a dolgok ilyenét alakulását ellenzik. Az ő ellenkezésük a legjobb eszköz arra, hogy a keletkező vákuumot egy keresztény hatalom töltsse be, s általa fennmaradjon az európai erőegyensúly. Szerbiát dicső történelmi múltja, s az ez iránt a nép körében a több száz éves török uralom után is eleven élő tisztelet teszi a több népnél alkalmasabbá a török iga alól felszabaduló délszláv népek egyesítésére. Az új szerb állam minden garanciát megadhat Európának, hogy erős és szilárd lesz, s fenn tud maradni a két nagy szomszéd, Ausztria és Oroszország között. Garasanin elképzelései szerint a jövő nagy szerb állama első lépcsőben a Szerb Fejedelemséget, Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót és az észak-albán területeket foglalta volna magában. Ezeknek a területeknek az egyesítését fokozatosan tervezte végrehajtani, egymás után hasítva ki őket az omladozó oszmán török birodalomból. A megvalósításhoz szükségesnek látta, hogy Szerbia kormánya mindezekelőtt tájékozódjon az őt körülvevő területeken uralkodó helyzetről, s ebből a célból ügynököket küldjön, elsősorban Bosznia-Hercegovinába, Montenegróba és Észak-Albániába. Ugyanakkor célszerűnek tartotta a Horvát-szlavónországban, Dalmáciában, a Szerémségben, Bácskában és a Bánságban uralkodó helyzet tanulmányozását is. Az ügynököknek kötelességük pontosan meghatározott szempontok szerint, írásban jelenteni, pl. az adott területen fellelhető katonai objektumokról, fegy-

²⁰ A Monarchia vezetése előtt nem volt ismeretlen Garasanin programja, egy példányát 1883-ban megszerezte.

ver- és lőszerraktárakról, a lakosság birtokában lévő fegyverek mennyiségéről, a lakosság Szerbiáról alkotott véleményéről, várakozásairól Szerbiával kapcsolatban stb. Garasanin kiemelt figyelmet szentelt Bulgáriának. A bolgárokról nem volt kedvező véleménnyel, mert – mint írja – túlságosan behódoltak a törököknek, s a lakosság kezén alig van fegyver. Jóllehet a szláv népek törzsének „legvastagabb ága” a török birodalomban, annyira gyámoltalanok és híjával vannak az önbizalomnak, hogy a maguk erejéből nem tudnák kivívni a szabadságukat. Oroszországtól várják a megszabadulást. Oroszország azonban már felkeltette Európa gyanakvását, s aligha maradna válasz nélkül, ha át akarná lépni a Duna vonalát. Milajlo Obrenovics készségesen fellépett volna az oroszok nevében, Alekszandar Karagyorgyevics fejedelem azonban nem játékszer az oroszok kezében, ezért is igyekeznek megbuktatni. Nagyon fontos, hogy Szerbia ne orosz, hanem az oszmán birodalmon belüli szláv segítségre számítsa felszabadító és egyesítő törekvéseiben, mindazonáltal nem szabad elveszítenie Oroszország bizalmát, a látszatát is el kell kerülnie, hogy ellenére cselekszik. A bolgárok között mihamarabb meg kell kezdenie a munkát, hogy a további orosz befolyástól elfordítsa, s a maga oldalára hajlítsa őket. Elsőbbséget élvező feladata Szerbiának a törökök által leigázott szláv népek bizalmának megnyerése. Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban nagy súlyt helyez a római katolikus népesség megnyerésére, ezt a vallásszabadság melletti kiállással és a katolikus ifjúság Szerbia iránti tiszteletének és megbecsülésének kivívásával kívánta elérni. A vallásszabadsággal a muszlim lakosság megnyerhető és a más vallású (de Garasanin által szerbnek tekintett) lakosság kivonható Ausztria befolyása alól. Megfogalmazza, hogy Szerbia számára a tengeri kijárat elengedhetetlen, a szerb kereskedelem osztrák területen keresztül vezető útvonalakról másfelé irányítása szempontjából. Mihamarabb kereskedelmi kirendeltséget kell létesítenie albán területen, a számára legkönnyebben a Scutarin keresztül elérhető Dulcignoban. Az ide küldendő ügynököknek feladata lenne a kereskedelem-szervezés mellett az albánok megnyerése is a Szerbiával való összefogásra. A szerb államnak egy ilyen lépése minden bizonnyal megnyerné Franciaország és Nagy-Britannia tetszését, és a porta sem ellenkezne, hiszen fellendítené az ottani kikötőt. Viszonylag rövid a Szerémségnek, Bácskának és a Bán-

ságnak szentelt fejezet. Garasanin arra hívta fel benne a figyelmet, hogy az ezeken a területeken élő szerbekre, illetve arra, hogy őket kivonja Ausztria befolyása alól, Szerbia eddig nem fordított elég figyelmet, holott nyelvük és szokásaik teljesen azonosak. Ahogy a szerb állam erősebb és rendezettebb lesz, kedvezőbb vélemény alakulhat ki róla az ezeken a területeken élő szerbekben, addig is azonban égetően szükség volna egy szerb nyelvű újság beindítása és befolyásos emberek ismeretségének és jóindulatának megszerzése ezeken a területeken. Chartoryski és Zach szándékaival ellentétben nagyon röviden elintézi a többi szláv népekhez, csehekhez, morvákhoz és szlovákokhoz való közeledést. Kívánatosnak nevezi, de óvatosságra int, nehogy ez a manőver szemet szúrjon Ausztriának. Garasanin Alekszandar Karagyorgyevics fejedelem uralkodása alatt harcos híve volt Nagy Szerbia létrehozásának, de enyhén szólva rugalmas politikus volt. Részt vett a Karagyorgyevics-dinasztia trónfosztásában, s a rivális uralkodó család, az Obrenovicsok hívéül szegődött. E jellemvonásához méltón idővel megbarátkozott a Zach által szorgalmazott „jugoszláv” megoldással is, és kapcsolatba lépett a horvátországi „jugoszláv” mozgalommal (Strossmayer püspökkel) és a bolgár forradalmi szervezetekkel. Mihajlo Obrenovics pedig az ún. Bukaresti szerződésben bolgár emigránsokkal megállapodott egy bolgár–szerb közös állam létrehozásáról (1867).

Az efféle epizódok dacára nem került le a napirendről Szerbia területének megnövelése sem. Ami a magyarországi irányt illeti, a szerbek beszivárgása a Szerémségbe már a török hódoltság alatt elkezdődött. A hódító csapatok után hosszú időre berendezkedő megszálló török haderő kötelékében sok szerb érkezett különösen a Szerémségbe. Amikor a nem muszlim vallású katonák kiszorultak a török hadseregből, átálltak a Habsburgok szolgálatába, s letelepedtek a határvidéken, főként Horvátországban. A XVII. sz. végi törökellenes harcok kudarcra újabb betelepülési hullámhoz vezetett. A több tízezer különböző nemzetiségű balkáni menekült között volt a Csarnojevics Arzén pátriárka vezette 40 ezer szerb, akiknek nagy részét a Habsburgok a katonai határvidéken telepítették le. Egyes csoportjaik azonban, főként kereskedők a Duna és a Tisza menti kereskedelmi útvonalak mentén fekvő városokba (mint pl. Baja, Mohács, Szeged, Buda, Szentendre) költöztek. I. Lipótnak még

a török ellentámadás előtt tett ígéretét, hogy a felkelők kiváltságokat, pl. saját vajdaválasztást kapnak, a beköltöző szerbek magyar területre is érvényesnek tekintették, hasonlóképpen a török birodalomban érvényes „*millet*” intézményét, ami az elismert vallási közösségek számára lehetővé tette, hogy vallási vezetőik elsősorban egyházi, de bizonyos világi ügyekben is irányítási jogkört kapjanak. Ennek alapján tekintette magát a karlócai szerb ortodox metropolita feljogosítottnak arra, hogy politikai kérdésekkel is foglalkozzon. Az 1744. évi karlócai szerb nemzeti kongresszus már egy valóságos alkotmánytervezetet készített és önálló szerb vajdaságot követelt. A bécsi udvar fontos szerepet szánt a magyar- és horvátországi határőrvidéken letelepített szerbeknek, katonai igazgatás alatt tartva őket, mintegy kivette a helyi közigazgatás alól s meghagyta fegyvereiket. Kiváltságaikat – többnyire a magyar lakosság kárára – rendre megerősítette, sőt kiszélesítette, bár követeléseiket olykor túlzónak találta. Részben a bécsi „kivételezésnek” köszönhetően viszonylag rövid időn belül Magyarország területére helyeződött át a szerb egyház és művelődés központja. 1826-ban Pesten alapították meg a szerb művelődés központjának számító „*Matica Srpska*”-t, itt jelentették meg az első szerb nyelvű újságot. Miután az ipeki pátriárka posztja nem volt betöltve, Magyarországra, Karlócára került át a szerb ortodox egyházi irányítás is. A szerb egyház szoros kapcsolatokat ápolt orosz egyházi központokkal, amelyet – a vallási és a világi irányítás nem lévén elkülönítve – politikai befolyásolásra, alkalmasint irányításra használt fel. A XIX. század közepétől, a Garasanin-féle program szellemében érzékelhetően Belgrád vette át az irányítást a Magyarország területén élő szerbek fölött. Az 1848-ban a magyarországi szerbek többsége szembe fordult a magyar forradalommal. A Karlócán megtartott ún. Májusi Országgyűlésen (*Majszka szkupstina*) kikiáltotta a Bácskát, a Szerémséget és a Bánságot magában foglaló Szerb Vajdaságot, s pátriárkává választották az addigi karlócai metropolitát, Jozsif Rajacsicsot, akinek vezetésével a magyarországi szerbség, több ezer szerbiai önkéntessel megerősítve, szembefordult Pesttel. Szoros kapcsolat volt a szerb haderőt vezető Sztevan Knicsanin szenátor, Rajacsics pátriárka, a bécsi udvar felé hajló Alekszandar Karagyorgyevics fejedelem és Meyerhofer osztrák főkonzul között, aki utóbb a rövid életű Szerb Vajdaság kormányzója lett. Kora-

beli források szerint (ilyenek pl. Jovan Szerterija Popovics, nagybecskereki születésű szerb vígjátékíró e korszakról szóló művei) sem a Szerb Vajdaság sebtében felállított testületei nem hagytak szép emléket maguk után, sem az önkéntesek nem öregbítették Szerbia jó hírét. A szerb lakosság egy része is megkönnyebbüléssel fogadta a szerb csapatok kivonulását. Az abszolutizmus csalódást okozott a szerbeknek. A Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság pünkösdi királyság volt (1849–1859), amely után a szerb politikai elit egy ideig inkább megegyezésre törekedett a magyarsággal.

Garasanin III. Napóleonhoz fordult segítségért, hogy Szerbia végképp megszabaduljon a török uralomtól. Ezzel felébresztette Oroszország gyanakvását, s a fejedelem kénytelen-kelletlen menesztette. A krími háborúban a *de jure* még mindig török vazallus Szerbia nem mert sem urai, a törökök, sem pártfogói, az oroszok oldalára állni. Az 1856-os Párizsi Béke így is egy lépéssel közelebb hozta számára az állami szuverenitást, teljes körű önrendelkezését a nagyhatalmak garantálták. A török főhatalom nem szűnt meg, a helyőrségek Szerbiában maradtak, de csak az aláíró hatalmak beleegyezésével avatkozhattak be a szerb ügyekbe. Szerbia az orosz pártfogás helyett/mellett a nyugati hatalmak pártfogásába került. Alekszandar Karagyorgyevics megbuktatása után (1858) visszatértek az Obrenovicsok, akik közül Milost Mihajlo váltotta 1860-ban. Francia hadügyminisztere, Mondain segítségével megreformálta a hadsereget, és egy incidenst²¹ kihasználva elérte a török katonaság végleges távozását Szerbiából. Amellett, hogy megegyezett bolgár emigránsokkal egy bolgár–szerb közös állam létrehozásáról, kapcsolatban állt horvát és szerb vezetőkkel is a Habsburgok által uralt területekről, tárgyalt Kossuthtal és titkon szövetkezett Montenegróval, Görögországgal és Romániával egy közös akcióra a törökök ellen. 1868-ban azonban a rivális Karagyorgyevics dinasztia hívei meggyilkolták. Utódja mégsem ebből, hanem ismét az Obrenovics-házból került ki. Milan, az előző uralkodó unokaöccse lett a fejedelem 14 évesen. Helyette a hadügyminiszter gyakorolta a hatalmat. Kezdetben úgy tűnt, hogy Szerbia továbbra is Ausztria felé hajlik, a fejedelem látogatása az orosz cárnál, Livadiában (1871) azonban ezt az irányt megfordította.

²¹ A törökök a belgrádi (nándorfehérvári) várból lötték a várost.

Szerbia egy levert boszniai felkelés kapcsán hadat üzent a Portának. A törökök ugyanis elutasították Milan igényét, hogy a Porta őt bízta meg Bosznia-Hercegovina kormányzásával. A szerb hadsereg azonban, orosz önkéntesekkel felduzzasztva és egy orosz tábornok vezetése alatt sem volt elég erős a törökökkel szemben. A vereség után Milan a cár pártfogását kérte és meg is kapta: a törökök orosz nyomásra fegyverszünetet kötöttek Szerbiával. 1877 márciusában a békekötésre is sor került, de az orosz–török háborúban (1877–1878) Szerbia ismét hadat üzent Törökországnak. Oroszország azonban ezt a gesztust mérsékelt lelkesedéssel fogadta, s a háborút lezáró San Stefanó-i béke eredménye nem egy Nagy Szerbia, hanem egy Nagy Bulgária lett. Milan fejedelem ennek hatására elfordult Oroszországtól, s a szerb külpolitikában ismét a Bécs iránti szimpátia időszaka következett. Meg is lett az eredménye, a Berliini Kongresszus (1878) elismerte Szerbia függetlenségét és délkelet felé 11 ezer km²-rel (Niš, Vranje és Pirot) megnövelte a területét. Ugyanakkor a Szerbia által leginkább óhajtott Bosznia-Hercegovina anektálására az Osztrák–Magyar Monarchia kapott mandátumot, helyőrségeket létesíthetett a Szandzsákban is, miáltal továbbra is elvágta Szerbiát a másik szerb államtól, Montenegrótól. Ausztria megvétózta, hogy Szerbia bölcsője, a már akkor is többségi albán lakosságú Koszovó szerb fennhatóság alá kerüljön. Oroszország pedig azzal okozott csalódást, hogy nem támogatta Szerbia igényét Vidinre, sőt Ništ is a bolgároknak adta volna. Az orosz delegáció Gorcsakov²² külügyminiszterrel az élen a Monarchiával való kibékülésre biztatta Szerbiát. Belgrád csalódva az orosz pártfogásban intenzíven Bécs felé fordult s egy időre félre tette Bosznia-Hercegovinára vonatkozó aspirációit. 1881-ben titkos megállapodásra került sor Szerbia és Ausztria-Magyarország között, amely egy kereskedelmi és egy szövetségi megállapodásból állt. Az első 20 évre meghatározta, hogy Szerbia exportjának 90%-át, importjának pedig 70%-át a Monar-

²² Alekszander Mihailovics Gorcsakov (1798–1883), 1856-tól orosz külügyminiszter. Jó kapcsolatokra törekedett Franciaországgal és Poroszországgal, később a Német Birodalommal és Ausztria-Magyarországgal is. Nevéhez fűződik az orosz cár, a német császár és az osztrák–magyar császár és király közötti konzultatív megállapodás. Hivatali ideje alatt 1873-ban Oroszország katonai megállapodást is kötött az Osztrák–Magyar Monarchiával.

chiával bonyolítja. A politikai megállapodásban Szerbia kötelezte magát egy vasútvonal kiépítésére Belgrádból Szófia és Konstantinápoly irányába, továbbá a Duna szabályozására a Vaskapunál. Cserébe a Monarchia vállalta, hogy latba veti minden befolyását az Obrenovics-ház érdekében, hogy Szerbia mint királyság nemzetközi diplomáciai elismerést kapjon,²³ Szerbia kötelezettséget vállalt továbbá arra, hogy legalább tíz évig semmiféle területi követeléssel nem áll elő Bosznia-Hercegovina és a Szandzsák vonatkozásában, cserébe – ha ez egybe esik a Monarchia érdekeivel – szabad kezet kap az oszmán birodalommal szemben délen, Macedónia és Bulgária irányában. Szerbia kötelezettséget vállalt arra is, hogy semmilyen politikai megállapodást nem köt Bécs beleegyezése nélkül, s minden a Monarchiát támadó politikai és vallási agitációnak véget vet a területén. Ez egy Milan ellen végrehajtott sikertelen merénylet után kiegészült még egy ponttal, miszerint a Monarchia megvédi az Obrenovics-dinasztia érdekeit, mind Szerbiában, mind külföldön. 1903-ban azonban Alekszandar Obrenovicsot és feleségét Draga Mašint²⁴ összeesküvő katonatisztek²⁵ meggyilkolták. Minthogy a királyi pár gyermekeit nem hagyott hátra, ezzel az Obrenovics-dinasztia és a titkos szerződés a Monarchia és Szerbia között megszűnt. A két rivális dinasz-

²³ Ezt az osztrák–magyar diplomácia hathatós közreműködésével 1882-ben sikerült elérni.

²⁴ Leánykori neve Lunjevica, egy cseh mérnök özvegye, aki jóval idősebb volt Alekszandar Obrenovicsnál. Ez a tény még ma is elegendő lenne, hogy egy ilyen házasság ne legyen népszerű Szerbiában. Azt várták, hogy Alekszandar valamelyik európai uralkodó családból választ menyasszonyt, ő azonban a család és a közvélemény akarata ellenére váratlanul feleségül vette szeretőjét Draga Mašint, aki anyjának udvarhölgye, kora egyik legműveltebb asszonya és közismerten németbarát volt. A leggyakoribb érv a frigy ellen az volt, hogy Draga királyné már aligha tud trónörökösről gondoskodni. A brutális gyilkosság éppen akkor történt, amikor úgy hírlett, áldott állapotban van. Hasonlóképpen erőszakos halált halt Draga királyné két fivére, akik a miniszterelnöki és hadügyminiszeri posztot töltötték be, s mindkettőjüket gyanakvás övezte, miszerint nővérük nekik akarja átjásznani a trónt. A merényletek részleteit egy ismert bécsi kávéházban tervezték ki. Ezért elterjedt volt az a vélekedés, hogy a Monarchia kormánya, de valószínűleg az orosz cári kabinet is tudott róla, mégsem tett ellene semmit.

²⁵ A szerb katonatisztek közül eredetileg „Egyesülés vagy Halál” néven alakult titkos társaság később „Fekete Kéz” néven híressült el. Vezetője Dragutin Dimitrijevic volt, más néven *Apis*.

tia egyikének eltűnése megkönnyebbülést váltott ki Szerbiában, de fokozatosan egyre inkább kiélezte az osztrák–magyar és szerb viszonyt. A megüresedett szerb trónra ismét egy Karagyorgyevics, Petar (Péter) ült. A királygyilkosság azonban külföldön felborzolta a kedélyeket, s bár Ausztria-Magyarország és Oroszország elsőként gratuláltak Péter trónra lépéséhez, kifogásolták, hogy kesztyűskézrel bántak a merénylőkkel.

A Monarchia és Szerbia viszonyának nem használt a 1906-ban kirobbant „vámháború”.²⁶ Annál is inkább, mert elsősorban a mezőgazdasági termékekre vonatkozott, s egy olyan országban, mint Szerbia a lakosság túlnyomórésze a mezőgazdaságból élt. Nem volt, tehát, nehéz kihasználni a Monarchia elleni propaganda-háborúra. A Monarchia és Szerbia közötti ellentét 1908-ban ért csúcspontjára, amikor Ausztria-Magyarország a Berliini Megállapodás alapján annektálta Bosznia-Hercegovinát. Ez a lépés alapvetően sértette a szerb érdekeket, mert a nagyszerb politika első renden Bosznia–Hercegovinára tartott igényt. Megszólaltak a harcra hívó dobok és Milovanovics²⁷ külügyminiszter körbejárta az európai udvarokat, hogy kieszközölje a támogatást a Szerbiát Montenegrótól és a tengeri kijárattól elválasztó sáv megszerzésére, ami lehetővé tette volna számára, hogy kereskedelmét függetleníthesse a Monarchiától. Természetesen nem mondott le a Bosznia-Hercegovinával való egyesülésről sem, de belátta, hogy egyelőre nem időszerű. A Monarchia azonban elzárkózott minden területi engedménytől Szerbiának. A szerb külügyminiszter 1909-ben a Szkupstinában²⁸ európai érdekek nevezte Ausztria-Magyarország balkáni missziójának felfüggesztését. A Monarchia háborúra készülődött. A helyzetet az oldotta meg, hogy Oroszország, a német ultimátum hatására, elismerte Bosznia-Hercegovina Ausztria-Magyarország általi annexióját, és rávette Szerbiát, fogadja el a kialakult helyzetet. A háború mellett kardoskodók

²⁶ A Monarchia és Szerbia között előrehaladott tárgyalások folytak egy új kereskedelmi megállapodásról, amikor kiszivárgott, hogy közben Szerbia kötött egy vámegegyezményt Bulgáriával. Ausztria-Magyarország megakadályozta ennek szerb ratifikálását, és a szerb kormány méltatlankodására válaszul lezárta határait a szerb áruk előtt.

²⁷ 1863–1912. Milovan Milovanovics, szerb politikus, több radikális párti kormányban külügyminiszter, 1911–12-ben miniszterelnök.

²⁸ Szerb parlament.

amiatt is visszaszorultak, hogy vezérük, Gyorgye (György) koronaherceg kénytelen volt lemondani trónöröklési jogáról,²⁹ így fivére, Alekszandar (Sándor) lett a trón várományosa. A háborút – nem kis mértékben a monarchikus kapcsolatoknak köszönhetően – sikerült elkerülni, Szerbiában azonban fordulópontot jelentett Bosznia-Hercegovina annektálása: valamennyi politikus, pártállástól függetlenül, egyetértett abban, hogy a konfliktus Ausztria-Magyarországgal előbb vagy utóbb elkerülhetetlen. Erre valószínűleg katalizátorként hatott Kállay Benjáminnak, az előbbiből következően, sikeres stratégiája, hogy a szerb nacionalizmussal és expanziós törekvésekkel szemben az egyetlen ellenszer felépíteni a „bosnyák” nemzetet. Kállay főkonzulként hét évet töltött Belgrádban³⁰ (1868–1875), amely idő elegendő volt arra, hogy átlássa a szerb törekvéseket. A Monarchia pénzügyminisztereként (1882–1903) került irányítása alá Bosznia-Hercegovina. Sokat tett azért, hogy minél jobban felzárkóztassa Európához,³¹ irányítása alatt sokat fejlődött. Ugyanakkor az egységes bosnyák nemzet kialakítására tett kísérlete nem volt sikeres.³² Szerbek és horvátok egyaránt megorroltak rá elnemzetietlenítő politikája miatt. Szerbiában napjainkban is tudományos dolgozatok és tanácskozások tárgya, hogy Bosznia-Hercegovina lakossága, beleértve a muszlimokat is, tulajdonképpen szerb. Ez különös megvilágításba helyezi a szrebrenicai népirtást, amelyben mintegy nyolcezer bosznia-hercegovinai muszlim férfi és fiú esett a sajátosan értelmezett szerb „nemzetpolitika” áldozatául.

²⁹ Kiszivárgott, hogy hirtelen felindulásában halálosan megsebesítette az inasát.

³⁰ Az ebben az időben (1868–1875) keletkezett leveleit, naplójegyzeteit a belgrádi Történettudományi Intézet 1976-ban Újvidéken kiadta szerb fordításban a forrás megjelölése nélkül.

³¹ Ma is markánsan elkülönül a város többi részétől, és a Monarchia hangulatát idézi az abban az időben épült városközpont. Tevékenysége a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és egyéb területeken is maradandó nyomot hagyott.

³² Nagyobb siker koronázta a másik vállalkozását, az albán nemzet egységbe kovácsolását a szerb expanzió megállítására, és egy a Monarchiával rokonszenvező, legalább részben katolikus állam létrehozására. Az ő támogatásával munkálkodott az albán történelmi múlt feltárásán Thallóczy Lajos.

Bosznia-Hercegovina annektálása nyomán a szerb kormány programot fogadott el, amely nagyjából a Garasanin-félének egy aktualizált változata volt, s deklarált végső célja az Osztrák–Magyar Monarchia szétverése volt.³³ Egy Nikola Pasic³⁴ utasítására készült memorandum e program egyik leglényegesebb pontjaként fogalmazta meg az aggitációt Boszniában a Szerbiához csatolás érdekében, az ottani osztrák–magyar közigazgatás lejáratását célzó szisztematikus propaganda-hadjáratral és állandó elégedetlenség szításával a szerb ortodox és a muszlim lakosság körében. Ez idővel olyan méreteket öltött, hogy a végső következményekre (értsd a háborúra) akkor még felkészületlen nagyhatalmak önmérsékletre szólították fel Szerbiát. Vonakodva beleegyezett, a valóságban azonban a nagy-szerb propaganda egy csepp sem hagyott alább.³⁵ Hívei az 1908-ban alapított *Narodna Odrbrana* (Nemzetvédelem) nevű szervezetbe tömörültek, és a szerb kormánnyal szoros együttműködésben, bizalmi személyek és szervezetek³⁶ egész hálózatának segítségével munkálkodtak a Monarchia területén élő délszláv népek radikalizálásán. 1909-ben formálisan irodalmi társasággá alakult át, valójában azonban továbbra is folytatta titkos felforgató tevékenységét, különösen aktív volt a tanuló ifjúság körében. A politikai gyilkosság a harc megengedett, sőt kívánatos eszköze

³³ Milovanovics külügyminiszter 1909 januárjában a Szkupstinában azt mondta, a Monarchiának „*meg kell szűnnie balkáni hatalomnak lenni*”.

³⁴ 1845–1926. A Karagyorgyevicsok hatalomra kerülésétől a szerb politikai élet meghatározó alakja. 1904 és 1918 között, hosszabb-rövidebb megszakításokkal Szerbia miniszterelnöke, többször külügyminisztere is, majd a közös délszláv állam miniszterelnöke. A szerb hegemonia megvalósítására törekedett, javarészt neki köszönhető, hogy a föderalista elképzeléseket az új állam alkotmányozó nemzetgyűlése elvetette, és a szerb érdekeket tükröző centrista alkotmányt fogadott el.

³⁵ Ebben igen aktívan részt vett Robert William Seton-Watson (1879–1951), brit politikai aktivista és történész is. Tevékenyen hozzájárult a Monarchia szétveréséhez és romjain a cseh-szlovák és a délszláv állam létrejöttéhez. Az I. világháború előtt és alatt különösen negatív kampányt folytatott Magyarországot, mint a kisebbségeket sanyargató állam ellen.

³⁶ Ezek közé tartozott a viszonylag széles körben ismert *Mlada Bosna* (Ifjú Bosznia) is, amelynek tagja volt a sarajevói merénylet elkövetője, Gavrilo Princip is. Aktív jelenléte az 1908-as annexiótól érzékelhető. Inkább mozgalom volt, semmint szervezet. Jóllehet sovíniszta szerb fiatalokból állt és a szerb titkosszolgálatra támaszkodott, tagjaira legnagyobb hatással az orosz anarchisták és eszerek voltak.

volt. Ennek megfelelően 1910-től egymást követték a merényletek magas rangú osztrák–magyar tisztviselők (így pl. Marijan Varesanin boszniai tartományfőnök és Ivan Skerlec királyi biztos) ellen. Az elkövetők fiatal fanatikusok voltak, akik valamennyien kapcsolatban álltak Belgráddal. Közülük kerültek ki a trónörökös pár gyilkosai is. Szerbia egész külpolitikáját az a meggyőződés irányította, hogy a majdan széteső Monarchiából nagy területeket hasíthat ki magának. Ebben teljes bizonyossággal számíthatott Oroszország támogatására, amely több, az I. világháború után nyilvánosságra hozott, orosz dokumentumból látható.³⁷

Oroszország volt az eszmei szerzője a Balkáni Liga néven elhíresült 1912-ben létrejött szövetségnek, vagy inkább szövetségi rendszernek, amelyet eredetileg egy Törökországot is magában foglaló s minden balkáni országra kiterjedő összefogásnak képzelt el Ausztria-Magyarország ellen. A végeredmény azonban másként alakult, mint ahogy eltervezte. Az első megállapodás, amely Bulgária és Szerbia között kötött, s balkáni török területek megszerzésére irányult. Volt azonban olyan pontja, amely Bulgáriát arra kötelezte, hogy 200 ezer főnyi sereggel siessen Szerbia segítségére, ha Ausztria-Magyarország megtámadná vagy bevonulna a Szandzsákba. Ebből kiviláglik, hogy Törökország felosztása csak az első lépés volt, a következő akció Ausztria-Magyarország ellen irányult volna. A Központi Hatalmak előtt a megállapodásnak ez a része homályban maradt. Szazonov,³⁸ orosz külügyminiszter, erről nem tájékoztatta Alfred von Kiderlen,³⁹ a keleti kérdéssel és Boszniával foglalkozó német külügyi államtitkárt, amikor Berlinben járt. A szófiai brit követ viszont azonnal tudomást szerzett róla a résztvevőktől, s Párizs előtt is ismert volt. Később Görögország és Montenegró is csatlakozott a Ligához. Az általuk kirobbantott I. és II. balkáni háború már úgyszólván az I. világháború nyitá-

³⁷ *How the War Began in 1914*.

³⁸ Szergej Dimitrijevic Szazonov (1860–1926), orosz diplomata, külügyminiszter. Oroszország közeledéséért szállt síkra Nagy-Britanniához és Japánhoz. Egy balkáni föderációt kívánt létrehozni orosz irányítás alatt az Osztrák–Magyar Monarchia ellen. A Monarchiáról, mint anakronizmusról beszélt, és nyíltan taglalta felosztásának szükségességét. Az ő rábeszélésére egyezett bele a tétovázó II. Miklós az általános mozgósításba 1914. július 3-án, ami gyakorlatilag az I. világháború kezdetét jelentette.

³⁹ 1852–1912.

nya volt. 1912. szeptember–október havában Bulgária, Szerbia és Görögország, majd Montenegró üzent hadat Törökországnak, s a gyengébben felszerelt, s létszámában is kisebb török haderővel szemben fölényes győzelmet arattak. Az I. balkáni háborút az 1913 májusában, Londonban megkötött békeszerződés zárta le, amelynek folyományaként Törökország elvesztette minden európai területét. Azokat felosztották Bulgária, Görögország, Románia és Szerbia között. Muszlim menekülők százezrei keltek útra a Balkán félszigetről. Szerbiában néhány hónap leforgása alatt szinte minden nyomát eltüntették a többszáz-éves török uralomnak: betiltották a muszlim ruházatot, a mecseteket vagy keresztény templomokká alakították, vagy az enyészetté lettek. A harcok az albán területekért még márciusban is folytak, a szerb (montenegrói és szerbiai) hadsereg és a szabadcsapatok minden áron meg akarták kaparintani a Szerbia számára tengeri kijáratot biztosító Scutarit, elszántságukban több tízezer albánt lemészároltak. Gyengülő pozíciója ellenére ebben a kérdésben Ausztria-Magyarország nagy diplomáciai győzelmet aratott: megakadályozta, hogy a terület szerb kézre kerüljön, nyomatékul egy hajórajt küldött a helyszínre. Ennek hatására a legerősebben hadakozó Montenegró is meghátrált, pedig Scutari elfoglalásával kész tények elé akarta állítani a nagy hatalmakat, s így kicsikarni, hogy beleegyezzenek albán területek szerbek általi bekebelezésébe. 1912-ben kikiáltották a független Albániát, jóllehet területének egy részét Görögország, Szerbia és Montenegró megszállva tartották. Az egyetértés a Balkáni Liga tagjai között azonban nem az albán, hanem a macedón területek birtoklása miatt bomlott meg.

A bolgár kormány nem volt megelégedve a neki jutott területtel és követelte Szerbiától, hogy mondjon le Macedónia egy részéről. Az általa kiobbantott II. balkáni háborúban azonban vesztesre volt ítélve. Túlbecsülte saját és alábecsülte I. balkáni háborúbeli szövetségeseinek katonai erejét. A stratégiai helyzet megváltozásával sem volt tisztában, így például azzal, hogy 1913. május 19-én Szerbia és Görögország szövetségi megállapodást kötöttek egymással, ugyanis Szerbia sem volt elégedett, mert Albánia létrejötté elvágta őt a tengertől, és örömezt összefogott a szintén albán területekre aspiráló másik országgal. Románia az I. balkáni háborúban semleges maradt, a másodikban már fegyvert fogott Bulgária ellen. Törökország is hadba vonult, mert szeretett

volna valamicskét visszanyerni az elsőben elvesztett területekből. 1913. június 29-én Bulgária hadüzenet nélkül megtámadta Szerbiát és Görögországot, július 8-án a két megtámadott üzent hadat Bulgáriának, majd Románia (10-én) és végül Törökország (11-én). A gyorsaság arra utalt, hogy tulajdonképpen mindenkinek kapóra jött a „kezdeményezés”, amivel Bulgária magára vállalta az agresszor szerepét, de mondhatni pillanatok alatt ellenséges gyűrűben találta magát. Néhány hét leforgása alatt teljes vereséget szenvedett. Az 1913. augusztus 10-én megkötött Bukaresti Békeszerződés értelmében Bulgáriának az I. balkáni háborúban megszerzett területéről le kellett mondania. Macedónia kis híján egész területét Szerbia és Görögország szerezte meg. Ennek a háborúnak szomorú és a XX. század később nagy világégeit megelőlegező sajátossága volt, hogy a felek etnikai alapon is hadat viseltek egymás ellen, ami sok civil áldozattal járt, és a rá következő békeszerződés szervezett lakosságcserét irányzott elő az oszmán birodalomból kihásított területek etnikai homogenizálására. A szerb terjeszkedés útjában már csak Ausztria-Magyarország állt, s a II. balkáni háború után Belgrád az ellene való fellépésre összpontosíthatott.

A balkáni háborúk hatása a Monarchiában is érezhető volt. A szlovén és a horvát politikai vezető réteg és az értelmiség Szerbiát támogatta, sikere nyomán egyre erőteljesebbé vált a szláv népek egyesülését és egyenjogúságát követelő propaganda. 1913. október 20-án, Ljubljanában megtartott első horvát-szlovén parlament, a trialista állambe rendezkedésért, az osztrákokkal és a magyarokkal megegyező jogokért szállt síkra valamennyi Ausztria-Magyarországon élő szláv nép számára. Szerbiában azonban – hallgatólagos nagyhatalmi támogatással – már tudatosan készültek a háború kirobbantására és a Monarchia széttűzésére. Gyakran feltett kérdés, hogy miért éppen Ferenc Ferdinándnak kellett meghalnia, amikor pontosan ő volt az, aki trónra lépve gyökeresen át akarta alakítani a Monarchiát és nagyobb önállóságot kívánt biztosítani a régióknak, így a szláv népek által lakott területeknek is. A kifejezetten szlavofil Ferenc Ferdinánd tervei azonban veszélyeztették a szerb terjeszkedést, mert féltő volt, hogy az általa felkínált autonómiával az Ausztria-Magyarország területén élő szláv népek megelégszenek, s nem akarnak majd csatlakozni Szerbiához. Nem volt vesz-

tegetni való idő. A merénylőket verbuváló, kiképző és számukra fegyvereket biztosító titkos szervezet, a Fekete Kéz (korábban: Egyesülés vagy Halál) tervéről több forrás szerint Nikola Pasics, szerb miniszterelnök is tudott. Ezt a vélelmet erősíti többek között az is, hogy később, amikor nem volt szükség rá, túl veszélyesnek találta ennek a szervezetnek a működését, vezetőit perbe fogta és kivégeztette. Megjegyzendő, ebben közrejátszott az is, hogy a Fekete Kéz nem tudott olyan mértékben azonosulni a délszláv gyűjtő állam gondolatával, mint a jóval rugalmasabb Pasics, és előbb Szerbia területét szerette volna jelentősen megnövelni. A merénylők személyéből, viselkedéséből és felszereltségéből ítélve az akció a háttérben álló szerb titkos szervezet részéről inkább csak „próba – szerencse” jellegű volt.⁴⁰ Belgrád készült a háborúra, hiszen a napnál világosabb volt számára, hogy máskülönben a Monarchia kárára nem tudja megvalósítani expanziós terveit. Azt azonban nemcsak ő, hanem közvetlen támogatója, az orosz cári kormány sem látta be, hogy milyen méretű konfliktus lesz ebből.⁴¹ Folyamatosan ellátta Szerbiát instrukciókkal, hogy reagáljon Ausztria-Magyarország ultimátumára, és pénzzel is. Magyar szempontból fájdalmas tény, hogy ezekben a lázas diplomáciai tevékenységgel töltött napokban – a merénylet és a háború megkezdése között – úgy igyekezett gondoskodni Románia belépéséről a Monarchia elleni háborúba, hogy többször megerősítette: támogatni fogja Erdély Romániához csatolását.⁴²

Miután orosz biztatásra Szerbia elutasította az osztrák–magyar ultimátumot, kitört az I. világháború. A szerb hadsereg a Monarchia három

⁴⁰ A merénylők közül az akkor még kiskorú Vasza Csubrilovicot 16 év börtönre ítélték, 1918-ban azonban kiszabadult. A titói szocialista Jugoszláviában mezőgazdasági miniszter lett. Nevéhez fűződik egy memorandum az albánok elüldözéséről az ősi szerb földről, Koszovóból, amelyet 1937 márciusában nyújtott be az akkori jugoszláv kormánynak. Ez nem sikerült, mint tudjuk, de az ebben leírt módszereket a délvidéki magyarsággal szemben is alkalmazták, nagyobb sikerrel.

⁴¹ L. II. Vilmos 1914. július 19-én kelt távirata II. Miklósnak, amelyben felhívja a figyelmét, hogy ez nem egy akármilyen háború lesz, ha távol tartja magát az osztrák–szerb konfliktustól, megmentheti Európát egy eddig még sohasem látott szörnyű háborútól. In: *How the War Began in 1914*. 55.

⁴² L. Szazonov júl. 30-án kelt rejtjel távirata a bukaresti orosz követnek. In: *How the War began in 1914*. 98.

offenzíváját visszaverte, de a német és a bolgár beavatkozás nyomán összeomlott a szerb védelem. 1915-ben a központi hatalmak megszállták Szerbiát. 1914 decemberében azonban az ún. Nisi Nyilatkozatban⁴³ felfedte legfőbb háborús célját: „a szerb, horvát és szlovén testvérek felszabadítása és egyesítése”. Ezzel egyben azt is deklarálta, hogy az egyesítés szerb irányítással fog végbemenni. A megszállás elől a szerb hadsereg megmaradt része, az uralkodó, a parlament és a kormány is, Albánián keresztül menekült. A haderő maradványai, francia és brit segítséggel, a szaloniki frontra kerültek, így Szerbia továbbra is egyenrangú hadviselő fél maradt, ami előnyt jelentett számára a háborút lezáró béketárgyalásokon. A kormány a továbbiakban Korfun fejthette ki tevékenységét, s itt ülésezett a szerb parlament, a Szkupstina is. A jón-tengeri szigeten keletkezett az emigráns szerb kormány és az úgynevezett Jugoszláv Bizottság megegyezése alapján az ún. Korfui Nyilatkozat 1917. július 20-án, amely konkrétan megelőlegezte Európa háború utáni újrarendezését, legalábbis ezét a térségét: Ausztria-Magyarország déli területeinek elcsatolását, s egy azokat magába foglaló délszláv állam létrehozását. Szerbia számára ez kényszermegoldás, de mégis a Chartoryski-Garasanin program egyfajta megvalósulása volt, amelyet Franciaország és Nagy-Britannia támogatott. Oroszország a februári forradalom után kialakult helyzet miatt már nem tudott beleszólni.

A Szerbiával közös állam gondolata a XX. századig a Monarchia területén horvát és szlovén közegekben nem volt jelen. Az 1910-es években kezdett elsősorban értelmiségi körökben terjedni az a vélekedés, hogy a fenyegetőnek érzett magyarosítás, németesítés és olaszosítás ellen az egyetlen menekvés a Habsburg korona fennhatósága alatt élő délszlávok számára a szomszédságban élő többi délszláv nép felé való közeledés, amelynek alapja az volt, hogy tulajdonképpen valamennyien egy népet alkotnak. Bár ezt a horvát történetírás újabban másként próbálja beállítani, annak idején viszonylag kevesen voltak, akik nem egy a szerbekkel közös délszláv államban látták a horvát nép jövőjét. A legjelentősebb szervezet, amely ezt programként felvállalta, a Jugoszláv Bizottság volt.

⁴³ Szrpszke novine 282. sz., Niš, 1914. dec. 8. : „vojevanje ... je ... posztalo ujedno bor-bom za oszlobodjenje i ujedinjenje sve nase neszlobodne bracs Szrba, Hrvata i Szlo-venaca.” Közreadta Ante Mandić: Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zágráb, 1956. 107.

Alapítói Olaszországban élő horvát emigránsok, Ante Trumbić,⁴⁴ Frano Supilo és mások már korábban felvették a kapcsolatot a boszniai szerbek képviselőivel. 1914 novemberében határozták el a Jugoszláv Bizottság felállítását, formálisan azonban csak 1915 májusában került rá sor, Párizsban. A döntő lökést létrejötteknek az adta meg, hogy kiszivárgott az antant hatalmaknak Olaszországgal 1915 áprilisában Londonban kötött titkos megállapodása. Ebben délszláv területeket ígértek neki Isztriában, Dalmáciában és az adriai-tengeri szigeteken, ha elpártol a központi hatalmaktól és átáll az antant oldalára. A Bizottság székhelyét később Londonba helyezték át, Párizsban csak irodát tartott fenn, de voltak még irodái Genfben, Szentpétervárott és Washingtonban is. A Jugoszláv Bizottság az Ausztria-Magyarország területén élő délszláv népek legitim képviselőjének nyilvánította magát, és a küldetését abban határozta meg, hogy Szerbiával közösen harcoljon egy közös délszláv állam létrehozásáért a Monarchia romjain. Annak ellenére, hogy a vetélytársa volt, a szerb kormány a Bizottságot anyagilag támogatta. Nem kifogásolta az általa kifejtett propagandatevékenységet, de ellenezte, hogy saját légiót állítson fel, mert azt akarta, hogy a háborúban az aktív hadviselő fél az antant oldalán egyedül a szerb hadsereg legyen.⁴⁵ A másik szervezet a Jugoszláv Klub volt, amely 1917-ben jött létre Bécsben a parlament délszláv képviselőiből. Ekkor már látszott, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút. Oroszország kiesése nem gyengítette meg az antantot, az USA belépése

⁴⁴ 1864–1938. Tagja volt a bécsi parlament alsó házának, 1897-től a Császári tanácsnak. Eredetileg nem volt híve sem a pánszlávizmusnak, sem a szeparatizmusnak. A Monarchia belső reformjával akarta megoldani a szláv lakosságú tartományok jövőjét. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság első külügyminisztere volt. Erről a posztjáról lemondva csak a horvátság ügyeivel foglalkozott. Idealista volt, szemben Pasics gyakorlatiasságával.

⁴⁵ Voltak próbálkozások egy ún. „Jugoszláv Légió” felállítására, a *Jugoslavenska ujedinenjena omladina* (‘Egyesült Jugoszláv Ifjúság’) szervezte meg a dél-amerikai horvát emigrációból, pénzügyi és politikai tekintetben pedig a Jugoszláv Bizottság támogatta. A Bizottságot azonban az antant nem fogadta el az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő délszláv népek legitim képviselőjének, ezért a horvát önkéntesek nem jutottak el a szaloniki frontra. A Monarchia katonájaként orosz fogságba esett horvát katonák között is folyt toborzás. A szerb hadsereg tisztjei azonban nem engedték, hogy jugoszláv felségjelzés alatt harcoljanak. A szerb erők és a horvát önkéntes alakulatok között összecsapásokra is sor került.

a háborúba viszont hallatlanul megerősítette. A Klub elnöke, a szovén Anton Korošec⁴⁶ május 30-án felolvasta az úgynevezett „Májusi Nyilatkozatot”, amelyben a Klubba tömörült 33 parlamenti képviselő követelte, hogy az Ausztria-Magyarország területén élő horvát, szerb és szlovén területek egyesüljenek, de változatlanul a Monarchián belül. Elképzelésük szerint ebbe Bosznia-Hercegovina is beletartozott volna. Ezen a ponton a Klub célkitűzései éles ellentétben álltak a szerb tervekkel. Mivel Pasicis tartott esetleges megvalósulásától, és – oroszbarátként – a maga pozícióját is gyengébbnek érezte az orosz forradalom után, Korfun tárgyaló asztalhoz ült a Jugoszláv Bizottsággal. Jóllehet anyagilag függött a szerb kormánytól, a Bizottság mégsem állt rá egykönnyen a szerb álláspont elfogadására az új állam berendezkedését illetően, hiszen a centrista szerb elképzelésekkel szemben a föderális berendezkedést részesítette előnyben. Supilo⁴⁷ Memorandumában egy olyan délszláv állam képét vázolta fel, amelyben a nyugati rész központja, történelmi és politikai okokból, Zágráb, a keleti pedig Belgrád lett volna. A szerb érvelés ezzel szemben az volt, hogy a Supilo-féle berendezkedés Ausztria-Magyarországot utánozná, adott esetben azonban nem két népről van szó, hiszen a szerbek, szlovénok és horvátok egy nép. A Jugoszláv Bizottság tagjai csak részben fogadták el a szerb diktátumokat olyan kérdésekben, mint pl. az egységes terület, közös uralkodó család, állampolgárság, a kül-, a pénz- és a hadügyek központi minisztériumból történő irányítása, egységes vámterület, postai szol-

⁴⁶ 1872–1940. Katolikus pap, majd konzervatív politikus. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság első miniszterelnök-helyettese (1918), majd 1928–1929-ben egyetlen nem szerb miniszterelnöke.

⁴⁷ 1870–1917. Dalmáciai politikus és újságíró. Az I. világháború kitörése előtt a „jugoszlávizmus” vezető képviselője és a horvát nemzeti érdekek egyik legharcosabb képviselője volt a Monarchián belül. 1905 és 1909 között országgyűlési képviselő Budapesten. A sarajevói merénylet után Olaszországba emigrált, és a jugoszláv ügy mellett széles körben fejtett ki propagandatevékenységet Franciaországban, Nagy-Britanniában és Oroszországban. Attól kezdve azonban, hogy belátta a Jugoszláv Bizottság sem a horvátok teljes jog-egyenlőségét nem tudja elérni, sem pedig a dalmát területek olasz fennhatóság alá kerülését megakadályozni, kilépett a Bizottságból. A horvát emigráció politikájának kudarca olyannyira megviselte, hogy idegösszeomlásban Londonban meghalt. Egyes horvát források szerint azonban a szerb politika is besegített, mindenáron el akarták távolítani, mert ő volt az egyetlen tagja a Jugoszláv Bizottságnak, akit nem Szerbia fizetett.

gáltatás, belementek a központi irányításba, de a fennmaradó ügyekben decentralizált irányítást akartak. A kérdést Korfun végülis nem döntötték el. A belső berendezkedés részleteinek elfogadását a majdan összehívandó alkotmányozó nemzetgyűlésre hagyták, amelyet a béke megkötése után általános, titkos és közvetlen választások eredményeként állítanak fel. A Jugoszláv Bizottság pirruszi győzelme volt a Genfi Nyilatkozat, amelyet 1918. november 9-én, a háborúban győztes hatalmak nyomására fogadtak el. A szerb kormány mellett a szerb parlament képviselői, a Jugoszláv Bizottság mellett az 1918 végén a Monarchiától elszakadt délszláv területekből létrehozott Szlovén-Horvát-Szerb Állam (SHS) képviselői ültek össze, hogy a két koncepcióról egyeztessenek, vagyis a horvát-szlovén szerint két állam egyesüléséről, avagy a szerb szerint a horvát és szlovén területek beolvasásáról Szerbiába. A genfi konferencián azonban, a korfuival ellentétben, a felek elismerték, hogy több délszláv állam létezik, s ezek egyesülését hirdették meg. Az államberendezkedés kérdéseinek eldöntését azonban ez alkalommal is az alkotmányozó nemzetgyűlésre hagyták. Abban sem állapodtak meg, hogy pontosan milyen is legyen az a minősített többség, amellyel az alkotmányt el kell fogadni. A Jugoszláv Bizottság álláspontja az volt, hogy annak minden államalkotó nemzet képviselői között többséget kell kapnia, a szerb fél azonban se Korfun, se Genfben nem akart ebbe beleegyezni. Ennek ellenére a Genfi Nyilatkozat a közös és nemzeti kompetenciájú hatalmi szervek rendszerének felállításáról szólt, ami magában foglalta annak a lehetőségét, hogy egy konföderatív állam jöjjön létre. Pasic Genfben aláírta a Nyilatkozatot a szerb kormány nevében, amely kormány azonban másnap lemondott, s a megállapodások érvényüket veszítették. A Jugoszláv Bizottságnak nem sikerült elérnie, hogy az Antant a horvátok képviselőjeként szövetségesének ismerje el. 1918 végére meg is szűnt a horvátok kizárólagos képviselője lenni. Miután a Szábor kimondta az államjogi kapcsolatok megszakítását Ausztria-Magyarországgal, átadta a hatalmat a Szlovén-Horvát-Szerb Nemzeti Tanácsnak.⁴⁸ A Tanács utazott november 28-án Belgrádba, hogy

⁴⁸ *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*. 1918 októberében alakult Zágrábban, a báni Horvátország ellenzéki képviselőiből és a Szlovén Nemzeti Tanácsból. Később csatlá-

tárgyaljon a Szerb Királysággal történő egyesülés minden részletéről, s ebbe a Bizottságnak már nem volt beleszólása.

1918. december 1-jén, a párizsi békekonferencia megkezdése előtt, Alekszandar (Sándor) régens herceg Belgrádban sebtében kikiáltatta a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot, A sietség dacára – hogy minél előbb gondoskodjanak egységes és hatékony képviselőtről az új állam majdani határait is kijelölő konferencián – a területi követeléseket nem sikerült maradéktalanul érvényesíteni, így például megszerezni az Olaszországnak ígért, zömmel horvát lakosságú Isztriai-félszigetet. Az új délszláv állam megkapta viszont Macedóniát, és hathatós francia közreműködéssel sikerült elérni, hogy Montenegró is végérvényesen a Szerbiához való csatlakozás mellett döntsön.⁴⁹ 1919. november 12-én a költőként ismert Gabriele D'Annunzio szabadcsapataival elfoglalta Fiumét (Rijeka). Hosszantartó és kimerítő tárgyalások után a belgrádi kormánynak a Rapallói Egyezményben⁵⁰ le kellett mondania Triesztre, Isztriára, Zárára és a környező szigetekre vonatkozó igényeiről, és meg kellett békülnie Fiume szabadvárossá nyilvánításával. Dél-Karintiában a többségi szlovén ajkú lakosság népszavazáson döntött úgy, hogy nem kíván a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartozni. A horvát és a szlovén képviselők bojkottja mellett elfogadott 1921-es alkotmány pedig egy erős központosított államról szólt, amelyben nagyhatalom összpontosult az uralkodó kezében, s kevés figyelem hárult a horvátok és szlovénok autonómiaigényeire, csakúgy, mint a kisebbségekre. Amikor 1929-ben a király diktatúrát vezetett be, Trumbić nyilvánosan kijelentette: megbánta a Monarchia szétverését.

kozott hozzá a Horvát-szerb Koalíció. A Szábor, miután megszakította a kapcsolatot Ausztria-Magyarországgal, 1918. október 19-én átadta a hatalmat a Tanácsnak.

⁴⁹ Nikola király nem tudta eldönteni vendége-e vagy foglya a francia kormánynak. Fenntartott helye volt Montenegrónak, de a békétárgyalásokra mégsem engedték be. Bizalma a szerb szándékok iránt akkor rendült meg, amikor kiderült, hogy nem a jóval patinásabb montenegrói Petrović, hanem a Karagyorgyevics-dinasztia fog uralkodni a közös államban.

⁵⁰ 1920. november 12.